

هنر پریشاخه

نوشین نفیسی

بر آن قرار دارد. (تصویر شماره يك).
میان ملل مشرق‌زمین چینی‌ها استعداد هنری زیادی را

مینیا تور سده نهم - موزه هنرهای زیبای بوستون

در سده دهم هجری نقش تنگ‌پرنده از زمره موضوع‌های
اتفاقی هنرهای مصور ایران درآمد. بیشتر هنرمندان گهگاه
براه تفنن نقشی از آن می‌ساختند - پیش از آن بخصوص در شیوه
هرات نقش پرنده منحصر به پرستوهای سفید و سیاه بود که
دو بدو بر بلندترین شاخه درخت چنار و یا نوك سرو می‌نشستند،
و یا لك‌ك‌هائیکه به شیوه خاور دور بدنبال هم در آسمان پرواز
میکردند که در هر حال جزء ناچیزی از کمپوزیسیون‌های
مفصل بود. این نکته شگفت است که چرا در نقاشی شیوه هرات
توجه بیشتری بنقش پرنده نشده است و جنبه سمبولیک آن را
نشان نداده‌اند، در حالیکه نقاشی و تصوف زمان بستگی بسیار
تردیکی داشتند و پرنده در داستانهای متصوفان نقشی بسزائی
دارد (هدهد در منطق الطیر عطار نشان دهنده راه تصوف است
و یا در داستانهای فلسفی بوعلی سینا سالك بشکل پرنده
درمی‌آید. . . .) تنها جائیکه نقش پرنده در کتاب آرائی ایران
بدمت آورده بر پاره‌ای از برگهای کلیله و دمنه و یا کتابهای
عجایب‌المخلوقات و جز آن بود.

و در مورد دوم نیز تخیل بر هر اندیشه دیگری برتری
داشته و سبب میشد که تفنن به استعداد هنری نقاشی چیره شود.
از برگهای مصور سده نهم که در دست است مجلسی
منسوب به خسرو شیرین نظامی و صحنه بزم درباغ است. خسرو
و شیرین همراه يك ملازم بر قالیچه‌ای نشسته‌اند و در کنار آنان
دخترکی کمانچه میکشد منظره پشت سر آنان که بنا به شیوه زمان
میبایست از عوامل معماری بسیار مجلل و يك درخت تنومند
و بوته‌های گل و چند لکه ابر در آسمان تشکیل یابد در اینجا
منحصر شده است به شاخه درخت شکوفان سیب که يك قراول

سیاہ قلم رضا عباسی - اندازہ $۱۱\frac{1}{۳} \times ۱۷\frac{۲}{۳}$ سانتیمتر

مینیا تور رضا عباسی - اندازہ تقریبی ۱۴×۴۳ سانتیمتر

اثر شفیع عباسی - کتابخانه ملی پارس

مرقع اثر شفیع عباسی -
هوزة ارمیتاژ - لنینگراد

هنرمندان دربار وی از زیبایی و شگفتی‌های خلقت که ملاحظه کرده بود، سازند از جمله هنگامیکه یکی از امرای لشکری از ایالت گوآ پرتغالیان بوقلمونی را برای او تحفه آورد چنان مجذوب پرنده شد که شرح مفصلی از زیبایی مرغ درخاطرات خود نوشت و دستور داد تا تصویری از آن نیز سازند تا همراه آن درخاطراتش ضبط کند و همین طبع زیباپسندش بود که به منصور نقاش پرنده‌ساز لقب نادرالزمان را داد و امر کرد که از بازشکاری محبوبش تصویری بسازد و در سفرها ملازم باشد تا از هر گل زیبایی که دیدند نقشی بردارد بر گهای بیشماری

در ساختن نقش پرنده‌ایکه بر شاخه گل نشسته باشد صرف کرده‌اند - در ایران اگر این موضوع بدنبال هنر چین رایج نشده باشد بی‌شک برانگیزنده آن نمونه‌های چینی بوده که در دربار صفوی بسیار تحسین میشد. در شیوه چینی نقاشان پرنده‌گان را چون سایر عوامل طبیعی با دید Objective ابرکتیو مینگریستند و کوشش آنان در پی هر چه بهتر نشان دادن یکی از زیبایی‌های خلقت میبوده است.

باستناد توزوک جهانگیری، جهانگ پادشاه هندوستان نظر بتوجه خاصی که بهنرهای مصور داشت دستور میداد که

سیاه قلم میرزا بابا - موزه ایران باستان

اثر شاهعباس دوم - موزه کاخ گلستان

ذاتی و حتی در مواردی با پیشش مذهبی پیوند دهند .
 از نخستین هنرمندان صفوی سلطان محمد توجه خاصی
 باین طرح داشته است و ما آنرا بر قطعه زری سورمئی رنگی
 ملاحظه میکنیم که طرح آن منسوب باین هنرمند است و از
 بافته‌هایست که برای آستانه شیخ صفی‌الدین اردبیل تهیه شده
 و اکنون در موزه ایران باستان نگهداری میشود در این طرح
 جوانی با ، جامه درباری صفوی دیده میشود که جام و صراحی
 در دست در باغی ایستاده است و منظره باغ منحصر به شاخه‌های
 نازک گیاهی است که برگهای پهن نونک تیز همراه گل‌های چند برگ
 کوچکی بر آن منظم روئیده است . بر انحنای هر شاخه نازک
 پرند دم‌بلندی نشسته است ، موضوع تک‌پرند در طرح‌های
 سفید و سیاه و رنگی رضا عباسی هر دو آمده است در تصویر شماره
 دو سیاه‌قلم از آلبوم زاده میتویج گنجشک آوازخوان به قطعه
 سنگ قرار دارد بنا بر رسم زمان از کنار سنگ علف روئیده است .

از مرقع‌های جهانگیری برجای مانده است که مرغان گوناگون
 را نشان میدهد و این موضوع حتی در آرایش حواشی نیز
 بکار رفته است .

در شیوه ایرانی نقش پرند گرچه بدقت رسم شده است
 گهگاه تمام ریزه کاریهای آن با طبیعت مطابق است ولی هدفش
 علم تاریخ طبیعی نبوده بلکه زیبایی شاعرانه مدنظر نقاشی بوده
 است و عبارت دیگر حال عارفانه پرند تنها - این نقاشیها
 در نخستین نگاه بی ادعا و عاری از تکلف مینماید - ولی در تمام
 آنها اصل مشترکی مراعات شده و از شیوه‌های مشخصی نیز
 برخوردارند (پرند مزروی در بیابان بر شاخه شکسته و پرند
 آوازخوان پرند در مرغزار پر گل) تنها قومی چون
 ایرانیان که تا این حد میتوانند در طبیعت گرداگرد خود غور
 کنند قادر میباشند از چنین موضوع ساده‌ای مکتبی در نقاشی
 بسازند تا در آن حقایق خاصی را با احساس عمیق شخصی و شعر

در حاشیه آن عبارتی بخط هنرمند چنین خوانده میشود .
اندازه است جمعه دوم شهر ذیقعده الحرام ۱۰۲۸ در منزل
جالینوس الزمانی .

حکیم سینا حکم داد

که مرغ درجیده ساخته شده
از آثار رنگی رضا عباسی تصویرسینه سرخی در یک برگ مرقع
بازمانده است در اینجا قلوه سنگی که پرنده بر آن نشسته است
در پای درخت سپیدار یا برگ‌های رنگارنگ جای دارد .
هم‌آهنگی و تضاد پرهای رنگارنگ پرنده در کمال دقت ساخته
شده . شاخه زرین نام درخت شکسته بید همراه چند طرح مهم
ابرقینی منظره را کامل میکنند (تصویر ۳) .

یکی از نمونه‌های گرانهای این مکتب در کاخ گلستان
تهران نگهداری میشود کبوتری با پرهای رنگین به تنه درختی
آرام ایستاده است . شاخه نازکی با چند برگ مهم از کنار مقطع
درخت روئیده است در حاشیه عبارت «در قلعه کلامش شد شاه عباس
بتاریخ شهر رجب ۱۰۴۵ خوانده میشود و منظور شاه عباس دوم
است» (تصویر شماره ۴) .

محمد شفیع پسر رضا عباسی نخستین هنرمندیست که
ساختن طرح گل و پرنده را چون تخصص برگزید ، هنرمندان
سده دوازدهم و سیزدهم این شیوه پیروان او بشمار می‌آیند -
محمد شفیع نیز چون ملازم شاه عباس دوم بود «عباسی» رقم
میکرد .

ما هنوز بدرستی نمیدانیم که چه موقع پس از مرگ
شاه عباس دوم به هندوستان رفت و در آنجا به سلك نقاشان دربار
شاه جهان در دهلی پیوست و در آن سرزمین سال ۱۰۸۵ درگذشت .
نخستین اثر شفیع که در این نوشته ملاحظه میشود نقش
سینه سرخی است که در کمال دقت با استفاده از هم‌آهنگی
و تضاد ساخته شده بر ساقه گل نرگس نشسته است که در اثر
سنگینی بدن پرنده خم شده است دو زنبور عسل و یک پروانه
مکمل نقش می‌باشند . در ساختن برگ‌های بوته نرگس از سایه
و روشن استفاده شده و پیاپی از میان زمین چمنزار روئیده
است در بالای صفحه عبارت در تاریخ هفتم شهر رمضان المبارک
۱۰۶۲ مجسمه نواب کامیاب اشرف اقدس ارفع خلدالله ملکه
و سلطانه سمت تحریر یافت رقم کنیه شفیع عباسی (تصویر
شماره ۵) .

تصویر شماره ۶ نمونه دیگری از کار شفیع عباسی را
هنگام اقامت در هندوستان نشان میدهد . پرنده انتخایی او در اینجا
طوطی است که بر شاخه درخت فندق نشسته است بوته پامچال نیز
چون تصویر پیشین در چمنزاری روئیده است و زنبوران عسل و دو
پروانه نیز ملاحظه میشود ، رقم کنیه شفیع عباسی نیز بر آن
مشهود است اصل این نقاشی اکنون در موزه لنینگراد نگهداری

میشود . طرح‌های شفیع عباسی نیز چون کارهای سلطان محمد
برای نقش پارچه نیز بکار میرفت . ولی در این مورد همیشه
طرح گل اهمیت بیشتری از پرنده داشت .

شیوه شفیع عباسی در سده دوازدهم موضوع برگزیده
کتاب آرائی هندی بود . و در ایران نیز سده‌های دوازدهم
و سیزدهم در ایران دوران درخشان این طرح خصوصاً در
نقاشی روغنی بود و در سطح داخلی جلد کتاب و قاب آینه
شاهکارهایی ساخته‌اند .

تصویر شماره هفت طرح سیاه‌قلم است گنجشکی است
بر شاخه شکوفه بادام از مرقعی همراه چند تصویر گل دیگر که
هر دو قطعه آن رقم میرزا بابا نقاش باشی فتحعلیشاه و عبارت
«بامر خسرو والا فتحعلی شاه مشق شد» ملاحظه میشود .

یکی از کارهای روغنی معروف همین هنرمند که از کاخ
گلستان به موزه ایران باستان منتقل شده است جعبه بزرگی است
که بر روی آن کمپوزسیون مفصلی از دو گنجشک میان گل‌های
سنبل و سرین و بوداق و میخک و شکوفه بهاری ساخته شده
است و تاریخ ۱۲۱۸ دارد . یکی از پرندگان که بر شاخه شکوفه
بادام نشسته است و سرش را بالا گرفته کاملاً شبیه این سیاه‌قلم
است و احتمال میرود که این گل‌های سیاه‌قلم اتودهایی برای تهیه
این کمپوزسیون بزرگ بوده است .

مشهورترین هنرمند سده گذشته ایران لطفعلیخان شیرازی
نیز از وفاداران این مکتب بود کارهای روغنی او مخصوصاً
بر جلد کتاب از آثار گرانهای کتابخانه سلطنتی تهران بشمار
می‌آید در کارهای او کم‌کم پرنده کوچکتر میشود و گل سهم
بیشتری از کمپوزسیون را بخود اختصاص میدهد . گل درخت
بادام هنوز هم گیاه برگزیده هنرمندان است (تصویر شماره ۸) .

در این هنگام یکی دیگر از مفاهیم لطیف ادب فارسی
وارد این شیوه نقاشی شده و حسن ختام شاعرانه‌ای بر آن میگردد .
داستان عشق بلبل و گل سرخ ، از آن پس پرنده بلبل را همیشه
در کنار گل سرخ می‌بینیم که سرخو در بالا گرفته و چهچهه میزند .
گاهی نیز پروانه و زنبور عسل مونس تنهایی او می‌باشند .

برگ‌های مرقع با رقم لطفعلیخان شیرازی ←

